

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.60>**М. А. Сальнікова**

курсант 3-го курсу

факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0001-8291-548X**В. М. Плетенець**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0002-3619-8624

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОФАЙЛІНГУ У ВИЯВЛЕННІ ПРОЯВІВ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

У статті розглядаються можливості використання профайлінгу в діяльності правоохоронних органів взагалі та у подоланні проявів протидії розслідуванню зокрема.

Придільється увага таким основним методам профайлінгу, як співбесіда та візуальне спостереження. Наголошується на тому, що за виявленими відображеннями можуть визначатися тривалість та особливості умов формування особистості, її знань, вид діяльності тощо, і чим довше тривалість та специфічність умов вказаного процесу, тим більш закономірними стають прояви в застосовуваних способах, у тому числі протидії розслідуванню. Зазначається, що значною мірою на це впливає тип темпераменту особи. Так, особи з рухливим типом діяльності нервової системи можуть проявляти бурхливі емоційні реакції на подразники. Найменш читаними будуть емоції флегматика, котрий характеризується стриманістю їх проявів.

Також встановлено, що не менших можливостей надає профайлінг психологічному аналізу поведінкових реакцій осіб, з якими правоохоронці здійснюють спілкування. Тому профайлеру необхідно використовувати знання багатьох наук, зокрема і криміналістики.

Зазначається, що виявлення проявів психоемоційних реакцій має виступати відправною точкою в організації спілкування на предмет виявлення факту застосування по відношенню до особи тиску. Оцінка типу темпераменту особи зумовлює необхідність правоохоронців диференційованого підходу до організації спілкування та перспективи отримання відомостей про факт здійснення тиску з боку зацікавлених осіб.

Досліджено, що підвищення рівня застосування профайлінгу не тільки покращить діяльність правоохоронців, а й зменшить витрати часу, сил та засобів на її виконання.

З'ясовано, що профайлінг може застосовуватися для виявлення проявів протидії розслідуванню, прогнозування негативного впливу на кримінальне провадження та його учасників, прийняття заходів його подолання.

Ключові слова: методи профайлінгу, протидія розслідуванню, психоемоційні реакції особи, неправдиві свідчення.

Salnikova M. A., Pletenets V. M. FEATURES OF THE USE OF PROFILING IN DETECTING EVIDENCE OF RESISTANCE TO AN INVESTIGATION

The article considers the possibilities of using profiling in the activities of law enforcement agencies in general and in overcoming the manifestations of opposition to the investigation, in particular

Attention is paid to such basic profiling methods as interview and visual observation. It is emphasized that the detected reflections can determine the duration and peculiarities of the conditions of personality formation, knowledge, type of activity, etc. It is noted that to a large extent, this is influenced by the type of temperament of the person. Thus, people with a mobile type of nervous system can show violent emotional reactions to stimuli. The least read will be the emotions of a phlegmatic, which is characterized by restraint of their manifestations.

It is also established that profiling provides no less opportunities for psychological analysis of behavioral reactions of persons with whom law enforcement officers communicate. Therefore, the profiler must use the knowledge of many sciences, including forensics.

It is stated that the detection of manifestations of psycho-emotional reactions should act as a starting point in the organization of communication in order to identify the fact of application of pressure on a person. Assessment of the type of temperament of a person determines the need for law enforcement officers to take a differentiated approach to the organization of communication and the prospects of obtaining information about the fact of pressure from stakeholders.

It is studied that increasing the level of application of profiling will not only improve the activities of law enforcement, but also reduce the cost of time, effort and resources for its implementation.

It was found that profiling can be used to identify manifestations of opposition to the investigation, to predict the negative impact on criminal proceedings and its participants, to take measures to overcome it.

Key words: profiling techniques, resisting investigation, human psycho-emotional responses, false testimony.

Постановка проблеми. Розслідування є складною діяльністю уповноважених на те осіб, які спрямовують свої зусилля на з'ясування обставин події. Окрім труднощів, що зумовлені необхідністю пошуку розрізнених відомостей, котрі на початку розслідування невідомі, більша частина правоохоронців стикається з протидією зазначеному процесу, що ще більше його ускладнює. На стан подолання проявів протидії розслідуванню значною мірою впливають навички правоохоронців їх своєчасного виявлення. Цьому може сприяти профайлінг, який набув значного поширення в діяльності правоохоронців багатьох країн, зокрема Великої Британії, Ізраїлю, Канади, Німеччини, США та інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням профайлінгу приділяли увагу такі вчені, як Ю.М. Антонян, О.І. Анфіногенов, В.О. Бакальчук, В. Біркенбіл, А.О. Бухановський, П. Екман, В.А. Лабунська, О.А. Мартиненко, Ф. Олдерт, О.М. Подільчак, В. Селянин, Є. Спіріца, О. Фрай, В. Фрізен, М. Цукерман, Є. С. Чесакова, К. Шерер, Д. Ющенко та інші.

Найбільш активно профайлінговий підхід у межах розслідування злочинів використовує Федеральне бюро розслідувань США, у складі якого продовжує функціонувати особливий підрозділ – відділ вивчення поведінки. Одним із напрямів діяльності цього підрозділу є консультування з питань пошуку злочинців і складання профілів [1, с. 11].

Щорічно до вказаного відділу ФБР надходить близько 300 проваджень, з яких за допомогою слідчих профайлерів вдається розкрити від 60 до 80%. Важливим фактором подібної успішної діяльності є те, що в 67% випадках створений психологічний портрет співпадає з реальним профілем злочинця [2].

У криміналістичній практиці правоохоронних органів країн Європи та США майже ніякі процесуальні дії не виконуються без використання знань профайлінгу у зв'язку з тим, що поведінка є рефлексивною і не знаходиться під свідомим контролем особи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Натомість в Україні використання психологічного портретування має одиничні випадки. Наведене значною мірою впливає на стан криміногенної обстановки в державі. Невизначеність правоохоронців із можливостями застосування знань профілювання зумовлює несвоєчасне отримання відомостей за фактом вчинення кримінального правопорушення та сприяє здійснюваній з боку зацікавлених осіб протидії розслідуванню.

Ціль статті полягає у висвітленні особливостей використання профайлінгу у виявленні проявів протидії розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. Залучення до розкриття тяжких, особливо тяжких та резонансних злочинів спеціаліста психолога-аналітика, стверджує І. Охріменко, вкрай необхідне, оскільки його участь підвищить якість досудового розслідування, сприятиме виконанню завдань кримінального судочинства [3, с. 122].

Тому складанню психологічного портрету на основі виявлених на місці події відображень має надаватись вагоме значення в оцінці дій його учасників, зокрема, на предмет прийнятих правопорушниками заходів маскування чи знищення слідів.

Ними можуть бути відомості про стан особи у відповідний період часу, про виявлені нею вольові риси, відомості про звички, спосіб життя, відомості про різні психічні властивості її особистості [4, с. 218].

Особливості формування особистості накладають свій відбиток на характер її проявів у вчинках (діях чи бездіяльності), і чим довше тривалість та специфічність умов вказаного процесу, тим більш закономірними стають прояви в застосовуваних способах, у тому числі протидії розслідуванню.

Своєю чергою за виявленими відображеннями можуть визначатися тривалість та особливості умов формування особистості, її знань, вид діяльності тощо. Спроба зміни звичного порядку дій, призводитиме до «проривів» ознак. Зазначене ґрунтується на тому, що тіло людини та її психіка взаємодіють за принципом «все зовнішнє впливає на внутрішнє, все внутрішнє відображується у зовнішньому». Це має використовуватися правоохоронцями в діяльності не тільки з пошуку за відповідними проявами особи, а й визначення її профілю.

Не менших можливостей надає профайлінг психологічному аналізу поведінкових реакцій осіб, з якими правоохоронці здійснюють спілкування. Тому профайлеру необхідно використовувати знання багатьох наук, зокрема і криміналістики.

Застосування методів профайлінга разом з психотерапевтичними та характерологічними знаннями на практиці дають високі результати [5, с. 114].

Основними методами профайлінгу виступають співбесіда та візуальне спостереження. Їх використання є можливим й для підтвердження інформації про вчинений по відношенню до відповідного учасника розслідування тиск.

Здійснити це можна в трьох аспектах спілкування: вербальному – за допомогою слів; вокальному – за допомогою голосу, темпу мови, тону; фізичному – за допомогою мови жестів і рухів тіла (погляд в очі, міміка, положення тіла, рук) [6, с. 329].

Фактично зазначене зводиться до таких складників комунікації, як вербальна, що визначається в профайлінгу співбесідою, та невербальна, що реалізується шляхом спостереження.

Вербальне спілкування – спілкування словами, мовою, процес обміну інформацією та емоційної взаємодії між людьми або групами за допомогою мовних засобів [7].

Водночас аналізу мають піддаватися не тільки вербальна, а й невербальна мова. Можемо зазначити, що не всі співробітники правоохоронних органів це розуміють та застосовують, недооцінюючи невербальний складник комунікації, на який, за різними оцінками, в передачі інформації припадає 65–80%. Невербальна комунікація не залежить від бажання та волі особи, тому її приховування (зміни), за відсутності спеціальної підготовки, є ускладненим.

На рівні невербаліки неправдиву інформацію засвідчують так звані емблеми та ілюстрації [8, с. 53]. Виявлення подібних маркерів доцільно використовувати як відправну точку в організації та проведенні спілкування, спрямованого на викриття неправди у з'ясуванні обставин події.

Посилюючи вплив на особу, яка чинить опір, є морально сильною з рухомими типом темпераменту (наприклад, холерик чи сангвінік), з наявним злочинним досвідом, у тому числі за вчинення кримінальних правопорушень, що характеризуються зухвалістю тощо, слідчий розраховує на втрату контролю та «проявлення» ними відповідних ознак. У подібному стані більшість осіб не в змозі чинити психологічний опір, швидко вигадувати алібі, займати стійку позицію захисту та протидії розслідуванню, що демонструватиме недоцільність зайняття недобросовісної позиції.

У разі спілкування з особою зі слабким типом діяльності нервової системи (наприклад, меланхоліком) слідчому необхідно усвідомлювати, що вплив на нього, подібний до осіб з рухомими типами темпераменту, призведе до його «закриття». Відповідно, з досить високою вірогідністю спілкування буде неможливим і вимушено завершене. Подібні умови можуть простежуватися й у разі спілкування з жертвами насильства (а з дітьми, які стали ще й його свідками), котрі перебувають в особливо вразливому стані. Зазначений процес може значно ускладнитися у разі здійснення тиску на постраждалих (свідків) з боку зацікавлених у відповідних результатах осіб. Підвищена висока чутливість до впливу зумовлює і необхідність відповідних підходів та ставлення з боку правоохоронців, прогнозування наслідків, як власних дій, так і дій інших учасників розслідування.

Ця обставина має важливе значення для психологічного портретування, оскільки дозволяє передбачити, що злочинець діятиме у подібний спосіб [9]. Так, аналізуючи інформацію про

вчинені кримінальні правопорушення, зайняті позиції та поведінку учасників розслідування, можуть бути визначені вірогідно застосовані до них способи тиску, їх інтенсивність та шляхи його подолання. Без усвідомлення зазначеного стає складним, а іноді неможливим подолання зазначених проявів.

Варто згадати й про сформовані окремі напрями, метою яких є вивчення певних засобів (проксемика – наука про часові та просторові феномени спілкування; кінесика – наука, що вивчає вплив жестів і міміки на процес комунікації; вивчення екстралінгвістичних і паралінгвістичних засобів – швидкість мовлення, висота голосу, тональність, діапазон, чхання, покашлювання, паузи тощо; вивчення зорового контакту) [10, с. 11–12]. Однак належної оцінки з боку правоохоронців вони не отримують. Профайлер розглядає подію, враховуючи деталі, що розкривають зміст поведінки та характеристики особи, яка здійснює тиск.

Беруться до уваги також уподобання, цінності та моральні характеристики особи, біометричні дані [11, с. 150]. Переживання людини (психоемоційні реакції) так чи інакше проявляються в її зовнішньому вигляді, міміці, жестах, реакціях зіниць, залоз внутрішньої (гіпофіз та інше) та зовнішньої (потовиділення та інше) секреції, позах, інтонаціях голосу тощо.

Варто зазначити, що кожне розслідування, попри подібність, є неповторним та індивідуальним, так само як і його учасники. У той же час всі особи демонструють схожі прояви емоцій та реакцій на відповідні подразники, що свого часу дозволило їх систематизувати (зокрема П. Єкманом) та використовувати в діяльності профайлерів.

Спостереження таких проявів, як підвищений артеріальний тиск, що проявляється на сонних артеріях, розширення зіниць, пришвидшене дихання та розширені ніздрі, пересихання у роті, що призводить до ускладненого ковтання, треміння голосу, кінцівок, притискання рук до тулубу, уповільнення розумової діяльності, складність зосередження на деталях та інших, мають аналізуватися правоохоронцями як вагомий складник одержуваної інформації та відповідно оцінюватися.

Це знаки того, що людина перебуває у стресовому стані [12, с. 105]. Для значної частини учасників розслідування факт приходу до кабінету слідчого, необхідність відновлювати у пам'яті неприємні моменти події, брати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, зустрічаючись із кривдником (наприклад, під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, пред'явленні для впізнання та інших), застосуванні слідчим тактичних прийомів тощо, може викликати стрес, призвести до формування стану неспокою.

Тривога – переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням несприятливих умов, передчуттям небезпеки [13, с. 672]. При цьому тривога може бути викликана станом невизначеності. Так, під час спілкування зі слідчим зацікавлені та особи, котрі піддалися тиску, можуть відчувати страх свого викриття та неминучість покарання протягом тривалого періоду.

Страх – емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному чи соціальному існуванню індивіда та спрямована на джерело реальної або уявної небезпеки; є відповіддю на очікування, передчуття небезпеки [10, с. 27]. Так, особа, котра піддалася тиску та вимушена давати неправдиві свідчення, відчуває не тільки дискомфорт, а й страх. На цю емоцію значною мірою впливають як внутрішні (мотивація, індивідуальні якості), так і зовнішні фактори.

До зовнішніх виявів страху належать: блідість шкірних покривів, спітнілість, ускладнене або пришвидшене дихання, пульсація сонної артерії, зникнення чи зниження гучності голосу, часте ковтання, тремор кистей, тремтіння всіх м'язів тіла, зведення брів, округлення й розширення очей, розширення зіниць, надмірне напруження лицьових м'язів, хворобливе спотворення виразу обличчя, сповільнене сприйняття, зниження продуктивності мислення, розсіювання уваги чи звуження (концентрація на одному об'єкті) [10, с. 27].

Водночас зазначені прояви, зокрема стресу та страху, можуть мати різний ступень інтенсивності переживань, на що значною мірою впливає тип темпераменту особи. Так, особи з рухомим типом діяльності нервової системи можуть проявляти більш емоційні реакції на дії слідчого.

Найменш читаними будуть емоції флегматика, котрий характеризується стриманістю їх проявів. Водночас досвідчений профайлер зможе їх діагностувати.

Варто наголосити, що в діагностуванні проявів тиску на перший план виступає не так його інтенсивність (об'єктивний критерій), як сприйняття відповідною особою цього факту (суб'єктивне ставлення). Так, чим більш стійким є тип темпераменту особи, на яку здійснювався тиск, тим його результативність є меншою. Тобто можливостей з'ясування обставин вказаного факту у правоохоронців значно більше із, наприклад, сангвініком та холериком, аніж із флегматиком та меланхоліком. Однак організація спілкування із вказаними категоріями осіб зумовлює необхідність диференційованого підходу з боку співробітників правоохоронних органів.

Про негативні емоційні переживання, супутні такій позиції, можливо лише здогадуватися за наявністю в поведінці вираженої неконгруентності [14].

Однак виявлення в поведінці осіб таких ознак, як прикриття рукою роту, примружування очей, погляд скося, його відвернення в сторону, намагання уникнути зорового контакту із співрозмовником, награність в поведінці, висловлення подій завченими фразами, що повторюються механічно, без емоційного їх супроводження, відсутність у поясненнях конкретики, пришвидшене або уповільнене мовлення, підвищена або понижена гучність голосу та інші, можуть вказувати на невідповідність дійсності наданих свідчень. Таким чином, емоції виступають маркером про відношення особи до якихось явищ (подій).

Провести залежність між ступенем проявів емоцій на вчинену подію та здійсненим на особу тиском досить складно. Однак їх виявлення надає можливості визначення тих фактів, котрі особа намагається приховати (змінити), використовуючи вербальне мовлення. Більшість осіб не можуть приховати свої реакції на відповідні подразники, що і надає можливість використовувати профайлінг у діяльності правоохоронців взагалі та подоланні проявів протидії розслідуванню зокрема.

У той же час зі змісту протоколів проведення слідчих (розшукових) дій досить складно встановити емоційний стан та його формування під дією відповідних подразників, зміни в поведінці відповідних учасників. Так, наявність уточнюючих, контрольних питань може розглядатися як припущення про те, що слідчий виявив «слабке» місце допитуваного як щодо предмету допиту, так і щодо обставин здійснення протидії розслідуванню. Таким чином, можемо формувати лише гіпотетичні судження про застосування правоохоронцями знань профайлінгу, аналізуючи матеріали кримінальних проваджень.

Зазначене дозволяє наголосити, що спостереження та співбесіда виступають взаємозумовленими складниками компонентами процесу отримання інформації. Так, в один момент співбесіда виступає інструментарієм (засобом) для спостереження, в наступний – останнє є базою для визначення подальшого спілкування. Їх чергування має характеризуватися динамікою, і чим інтенсивніше та непомітніше відбуваються переходи між вказаними видами діяльності (вони ж методи профайлінгу), тим більш вільно відбувається процес одержання даних. Кількість отримуваних правоохоронцями відомостей збільшується за рахунок можливості сприйняття її як такими. У цьому разі збільшення інформації у часі не перетворюється на лавиноподібний процес її надходження.

Негайна обробка отримуваних даних, з одного боку, мінімізує втрату, надає можливість її уточнення та застосування «по-гарячому», поки вона є актуальною, а з іншого – сприяє визначенню подальших напрямів ведення спілкування, ключових, у тому числі «слабких» та «сильних» позицій особи.

Висновки та пропозиції. Таким чином, профайлінг може застосовуватися для виявлення проявів протидії розслідування, прогнозування негативного впливу на кримінальне провадження та його учасників, прийняття заходів його подолання. Цьому значною мірою сприятимуть такі основні методи профайлінгу, як спостереження та співбесіда, котрі виступають взаємозумовленими складовими компонентами процесу отримання інформації, і чим динамічніше процес їх застосування, тим більше можливостей отримання даних.

Виявлення проявів психоемоційних реакцій мають виступати відправною точкою в організації спілкування на предмет виявлення факту застосування по відношенню до особи тиску. Оцінка типу темпераменту особи зумовлює необхідність правоохоронців диференційованого підходу до організації спілкування та перспективи отримання відомостей про факт здійснення тиску з боку зацікавлених осіб.

Підвищення рівня застосування профайлінгу не тільки покращить діяльність правоохоронців, а й зменшить витрати часу, сил та засобів на її виконання.

Проведений аналіз особливостей використання профайлінгу у виявленні проявів протидії розслідуванню не є вичерпним, що зумовлює необхідність приділення йому більш ґрунтовної уваги в наших подальших дослідженнях.

Література

1. Давидова О.В. Проблема профайлінгу в переговорах з особами, які захопили заручників. *Юридична психологія*. 2017. № 1. С. 11–12.
2. Фролова Е. Профайлери. URL: <http://samopoznanie.ru/articles/profaylery/>.
3. Охріменко І. Використання специфічних психологічних методів у процесі розкриття злочинів: проблеми та перспективи. *Юридична Україна*. 2010. № 4. С. 121–126.
4. Пальваль Є.А. Психолого-криміналістичний аналіз огляду місця події. *Право і безпека*. 2004. № 3. С. 217–219.
5. Волынский-Басманов Ю.М., Эриашвили Н. Профайлинг. Технологии предотвращения противоправных действий. 2-е изд. Москва : Юнити-Дана. 2013. 198 с.
6. Корольов В. Застосування профайлінгу на державному кордоні України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 327–330.
7. Невербаліка / Психологіс. Енциклопедія практичної психології. URL : <http://psychologis.com.ua/neverbalika.htm>.
8. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 304 с.
9. Пашковська М.В. Психологічний портрет злочинця та його значення під час розслідування злочинів. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=us&go=full_article&id=1418.
10. Дормидонтов А. В. Профайлинг : учеб. пособие. Ульяновск : УВАУ ГА (И), 2011. 111 с.
11. Подільчак О.М. Криміналістичний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця. *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 148.
12. Наварро Д. Я вижу, о чём вы думаете. Минск : Попурри, 2009. 336 с.
13. Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь / сост. : Зинченко. В.П. 4-е изд. Москва : АСТ: МОСКВА, 2009.
14. Цветков В.Л. Профайлинг в деятельности органов внутренних дел. Москва : Юнити-Дана : Закон и право, 2014.